

אחרית דבר

פתאח, המספר בגוף ראשון בעלילה זו, מתחיל להעלות את זיכרונותיו מהתקופה שקדמה למהפכה, ופורש טפח מהרקע החברתי של אותם הימים: אנו לומדים שעל אף שהמדובר בתקופת השאה והפתיחות למערב, רבים רעבים לחם. כמו כן אנו למדים שהחברה עדיין דבקה בכללי המוסר המסורתיים כגון הצדקת גירוש בת מבית הוריה אם נכנסה להריון ללא נישואין. בזיכרונותיו של פתאח מתקופת המהפכה הוא מספר על אביו המאמץ שנהרג במהומות בימיה הראשונים של המהפכה, עוד טרם פרצה המלחמה, כיצד הוא ואמו אימצו את הזהות האסלאמית החדשה, ואיך, כפועל יוצא מכך החלו לטפס בסולם החברתי. אחר כך מסופר על שנות השמונים, שנותיה הראשונות של הרפובליקה האסלאמית: מלחמת איראן-עראק ברקע, אך אינה בולטת בעלילה: האזכור היחיד למלחמה הוא בהצטרפותה של האם לכוחות הסיוע. בינתיים פתאח מקדם את עצמו כשהוא מצטרף לכנופיית בריונים המציקים לכל מי שמקיים אורח חיים חילוני בפומבי: נערים ונערות הנפגשים ברחוב ומאזינים למוסיקה מערבית, או נשים שאינן מקפידות על חג'אב – כיסוי ראש אסלאמי.

בהווה של הסיפור, היעדרם המוחלט של אזכורי אינטרנט וטלפונים סלולריים, ואפילו תיאור פני העיר – למשל הרמזור שליד הלונה-פארק, שהתחלף בשנות האלפיים במחלף ענק על חשבון הלונה-פארק, מעיד על כך שעלילת הספר מתרחשת בשנות התשעים של המאה הקודמת, בתקופת הנשיאות של רפסנג'אני או של ח'אתמי (האינטרנט הגיע לאיראן בשנות התשעים, אבל הפך נפוץ בתחילת שנות האלפיים). בתקופה היא המלחמה הסתיימה. ח'מיני מת. סיד עלי ח'אמנהא' התמנה לתפקיד המנהיג העליון, כבוונה לרוקן את התפקיד מתוכן ולהעביר את כל הסמכויות לידי הנשיא, עלי אכבר האשמי רפסנג'אני. בתחילת העשור, רפסנג'אני הוא מי שמנהל את המדינה, אבל ח'אמנהא', באמצעות סדרת חוקים שהעביר, מרחיב את סמכויות המנהיג, והופך כל-יכול שאינו מחויב בדיון וחשבון. הנשיא הבא אחריו, סיד מחמד ח'אתמי, הוא כבר בובה של ח'אמנהא': תוכנית הגרעין והסנקציות טרם עלו אז, ולמרות הבטחותיו של הנשיא החדש להעניק חופש ביטוי וחירויות אחרות, הדבר לא היה בידי והעם האיראני נשאב עמוק יותר ויותר לתוך משטר דיקטטורי. עיקר תרומתו של רפסנג'אני, שהשאירה חותמה עד היום, היא בהתעשרות מעטים מקרב נאמני המשטר על חשבון השכבות האחרות בחברה.

שמו של הספר בתרגום העברי נבחר בעצה אחת עם המחבר, אך הכותרת הפרסית בכתב היד של הספר (שנאסר להפצה באיראן) היא - "המוסר של דרי שדרות המהפכה".

שדרות המהפכה, אחד מצירי התנועה הראשיים של טהראן, שנקרא לפני כן שדרות שאה רזא, מסמלות, כמובן, את איראן אחרי המהפכה האסלאמית – הסיפור מתאר את הידרדרות אמות המידה של המוסר באיראן של הרפובליקה האסלאמית. כזכור, אחת הסיבות לפרוץ המהפכה האסלאמית הייתה השחיתות והמוסר הירוד בקרב השלטונות ומקורביהם, ושאירתו של העם לחברה צודקת ולשלטון הוגן. השם "שדרות המהפכה" – של השדרה הקיימת במציאות – הוא בעצמו שם אירוני, כי הוא מציין את ציר התנועה המרכזי בעיר בכיוון מזרח-מערב, בעוד שסיסמת הרפובליקה האסלאמית הצעירה הייתה: "לא מזרחי, לא מערבי. רפובליקה אסלאמית" (בפרסית זה נשמע יותר טוב).

אחת התוצאות של המהפכה האסלאמית הייתה התמורה בריבוד החברתי: רוב העשירים שעשו את הונם לפני המהפכה ברחו מאיראן, מיעוטם הוצאו להורג. מעמד הביניים נעלם כלא היה: מי שהמזל שיחק לו הוצא להורג, הרוב איבדו את כל רכושם. בני השכבות הנמוכות צברו הון ועוצמה והפכו בעצמם לבני המעמד העליון והבינוני הגבוה. באיראן היום קיימים פערים חברתיים-כלכליים עמוקים בין עשירים לעניים, בעיה דחופה שאינה זוכה לטיפול.

כאמור, פתאח, המספר והדמות הראשית בעלילה, הוא "מתעשר חדש", מאלה שהמהפכה שיפרה את מעמדם הכלכלי-חברתי לאין ערוך. הוא מייצג את אותם הטיפוסים שמנצלים כל מצב על מנת להתקדם חברתית וכלכלית: לפני המהפכה היה שליח של חנות אלכוהול. במהלך המהפכה, כשהמפגינים מחריבים את חנות האלכוהול שבה הוא עובד, הוא מחליט להתחבר לשורפים. אף שהוא עצמו נולד מחוץ למסגרת נישואים, בעקבות המהפכה הוא מצטרף לבסיג' (אז – מליציה של מתנדבים המקבלים הטבות מהשלטון, היום חלק ממשמרות המהפכה) ומציק לנערים ולנערות שמקיימים "יחסים בלתי הלכתיים", בדיוק כאלה שהביאו אותו לעולם. הוא רוצה להפריד בין הזמרת גוגוש לבין בעלה לשם סיפוק מאווייו הפרטיים – משאלה שאין לה אחיזה במציאות, אבל הוא מתעקש ומנסה בכל זאת בסיועו של מאשאללה (שספק קיים במציאות, ספק פרי דמיונו של פתאח). עיקר עיסוקו הוא כ"רופא" על אף שכלל לא הוכשר לכך וכל ניסיונו בתחום הרפואה מסתכם בניקיון חדרי ניתוח. הוא צובר את עושרו מניתוחי איחוי קרום הבתולין, מעשה המנוגד למוסר הדתי והאזרחי: בניגוד לכללי הדת, הוא מסייע במעשיו אלה ללקוחות שחטאו וקיימו יחסי מין לפני הנישואין, ובניגוד לכללי המוסר האזרחי, הוא מסייע להן לרמות את מי שמתעתד לשאתן לאישה באמונה שהן עדיין בתולות.

מוסטפא גם הוא תוצר של המהפכה ופועל במסגרתה. הוא מענה אסירים ועצירים בכלא אווין הידוע לשמצה, ומצטיין בעבודתו. הרמה המוסרית שלו משתקפת בעיקר ביחסו לשכנה ולבתה. הוא משקר לשכנה באמרו שאינו יודע היכן נמצאת בתה - בו בזמן מתעלל באותה הבת באופן אכזרי ביותר (העינויים מתוארים באופן ריאלי – הם באמת העינויים שעוברים האסירים בכלא), ולבסוף משתמש בה כדי להשיג את מטרתו: אף שהסופר אינו אומר זאת במפורש, ניתן להבין שהוא הורג אותה, אולי כדי שלא תגלה את השקר שלו.

אין כל התייחסות לזהותה הפוליטית של שהרזאד. על פי המתואר ככל הנראה אין לה כל דעה פוליטית, אבל דמותה מדגימה היטב את המתח השורר בחברה האיראנית בין המסורת לבין הקדמה. מחד, ככל הנראה היא קיימה יחסי מין, ובכך בחרה במתירנות מערבית מודרנית. מאידך היא רוצה להציג את עצמה כבתולה ונערה מסורתית, בכוונה להינשא לנער מסורתי. גם היא משקרת כדי להשיג את מטרתה. מהשתלשלות האירועים בסיפור ניכר שהיא אוהבת את מוסטפא, אך לא די כדי לומר לו את האמת. היא מעדיפה לעבור ניתוח ולהתחזות לבתולה.

חשוב להבין שמדד האמת והשקר בחברה האיראנית השיעית שונה מהמערב. על פי האמרה הידועה, הפרסי אומר ההיפך ממה שהוא חושב ועושה ההיפך ממה שהוא אומר, אבל זה לא אומר שמה שהוא עושה זה לא ההיפך ממה שהוא חושב. אמת ושקר זה לא שחור ולבן, ויש גם גוני ביניים.

באיראן הטרומ-אסלאמית שקר נחשב לחטא חמור, ואחד השמות הנרדפים לחוטא היה עוד מימי קדם - "שקרן". כמה מכתובות הסלע של דריוש, המלך הנזכר גם בתנ"ך, מסתיימות במלים "ישמור אהורה מזדא על הארץ הזאת מרעב, משקר ומאויב". אבל באסלאם השיעי פיקוח נפש דוחה את חטא השקר ("תקיה") וההגדרה של פיקוח נפש כוללנית ביותר. זוהי גם אחת הסיבות שלמערכ קשה לנהל משא ומתן עם מנהיגי הרפובליקה האסלאמית: מנקודת ראותם של המנהיגים, הסרת החרם היא בגדר פיקוח נפש. האם ההבטחות שלהם לצמצום פרויקט הגרעין הן מעין "תקיה"? האם הבטחת נישואי הבת בתנאים טובים אינו נחשב פיקוח נפש?

מלבד תקיה, שקר המותר על פי השריעה, יש דרגה נוספת בין אמת לשקר, שנקראת "תעארף", מה שאנחנו נוהגים לכנות בשם "שקרים לבנים" או "שקרים מקובלים" מטעמי נימוס. למשל, אם אני מספרת שעשיתי דבר כלשהו בלעדיכם (הלכתי לסרט, אכלתי במסעדה וכו'), הנימוס מחייב שאומר שחסרתם לי, אפילו אם כלל לא העליתי אתכם בדעתי. לפעמים יש המתכוונים לכך באמת, ואז התשובה ל"חסרת לנו" אמורה להיות "החברים במקומי". בתגובה יש להתעקש שאף אחד לא היה במקומכם, ו"מקומכם הוריקן" – כלומר צמחו בו עשבים מרוב ריקנות. כשאני רוצה לסיים שיחת טלפון כי אני ממחרת או שיש לי דברים אחרים לעשות, אני אומרת "טוב, לא אטריד אותך יותר". הצד השני צריך לומר "לא, את לא מטרידה כלל", ולסיים את השיחה במהירות האפשרית – אחרי חמש דקות

של ברכות ושלומות ואיחולים זה לזה ולבני המשפחה. מספרים על אירופאי שהיה נשוי לאיראנית ופגש את בני משפחתה בפעם הראשונה בלעדיה, במסגרת נסיעת עבודה. בטרם הלך הדריכה אותו אשתו שקוד ההתנהגות האיראני מחייב לסרב בפעם הראשונה שמציעים לו אוכל. הם יתעקשו, ורק אחרי ה"תעארף" (אותו דיאלוג שבו ברור ששני הצדדים אינם מתכוונים לדבריהם, אבל כללי הטקס מחייבים) הרב, עליו להתרצות ולאכול. הם יתנצלו על כך שהאוכל אינו די טעים או אינו מספיק, ואבי לו אם הוא יסכים איתם. בני המשפחה, מצדם הודרכו על ידי שכן שהכיר את התרבות האירופית, והסביר שלא לה, האירופים אין תעארף, ואם האירופי אומר שהוא לא רוצה לאכול ואתם מתעקשים – זה מתפרש אצלו כלחץ. למותר לציין שהאירופי שהגיע רעב ככלב הלך לישון רעב.

בסיפור שלנו כמעט כולם משקרים. אמות מידה מוסריות נוכל למצוא רק אצל סבו של מוסטפא, צופי באמונתו, כלומר, משתייך לפלג האסלאמי המיסטי המושפע מאוד מהדת הקדומה של איראן, דוגל באי-אלימות ובאהבה לאל ולכל ברואיו. הזרם הצופי קם כמחאה על שחיתות השלטונות שעיוותו את רוח האסלאם בהתאם לאינטרסים שלהם. הדבר היה לפני מעל לאלף שנה, אבל זוהי גם ההאשמה השגורה כלפי הרפובליקה האסלאמית כיום: הרפובליקה האסלאמית קמה על בסיס מספר עקרונות, שאחד מהם הוא ההתנהלות לפי חוקי האסלאם. אבל כבר בתקופתו של ח'מיני התגלעו הסדקים. אחד החוקים הראשונים ששנונו היה התרת משחק השחמט, המשחק האהוב על המנהיגהאסור על פי חוקי האסלאם. אחד החוקים האחרים שהוחלט "לתקן" ומאז משפיע על מהלך חייו של כל איראני, היה בהענקת התואר "איאתאללה" לעלי ח'אמנהא' כדי להכשיר את מינויו כמנהיג העליון. זאת על אף שלא עמד בתנאי הבסיסי הנדרש לתואר זה – כתיבת ספר הלכה. כמה מהאיאתאללות שתמכו במינוי, תירצו את עמדתם כך: ספר ההלכה, אמרו, נועד לכך שחסידי יודעו מהי דעתו בנושאים שונים, ומכיוון שדעתו בדיוק כדעת ח'מיני – די בכך שכל מי שמבקש ללמוד את דעותיו יסתפק בקריאת ספרו של ח'מיני.

העלילה כולה עומדת בסימן דואליות ומתח: התלבטותה של שהרזאד בין שני הגברים והתנהלותן של הדמויות השונות ממחישות היטב את המתח הקיים בחברה האיראנית בין קדמה לבין מסורת. יחסי המינים הם הנושא שבו מגיע המתח הזה לשיאו, ובעיניים מערביות – לגיחוך, אך דואליות ופרדוקסים קיימים גם בתחומים אחרים.

בתחום הפוליטי – "דמוקרטיה דתית": אמנם יש בחירות חופשיות וכל אחד רשאי להציג את מועמדותו לנשיאות, אבל ועדה המכונה "מועצת שומרי החוקה" מסננת את רוב המועמדים ומותרת רק את מי שמתאים בעיני המנהיג. וכך, כמו בתוכניות ריאליטי, הבחירה החופשית מתקיימת רק בשלב האחרון. השנה 1393 על פי הלוח הפרסי (5-2014) הוכרזה כשנת התרבות והכלכלה האסלאמית, והוחלט על ניהול אסלאמי של כלכלת המדינה, אך איש אינו יודע מה משמעות הניהול המסוים הזה. פרדוקס מתחום אחר – מצד אחד, מספר הפליטים הנמלטים מאיראן הוא מהגבוהים בעולם, ומצד שני איראן היא מהמדינות המובילות בעולם בקליטת פליטים, ומשמשת מקלט לכ-800,000 מבקשי מקלט, רובם אפגאנים ועראקים. בתוך תחומי המדינה הממשלה רודפת מוסלמים סונים, וגם שיעים אם הם חסידי איאתאללה שאינם מקובל עליה, ומצד שני - מחוץ לתחומי המדינה מסייעת למדינות סוניות ולמדינות מעורבות (שיעיות-סוניות) שאינן מקפידות באכיפת כללי הצניעות האסלאמית.

באיראן קיים פער מעמדי עצום, המתבטא גם בסיפור, למשל כשמשווים את פתאח למשפחתה של שהרזאד. סתירה נוספת מתחום הכלכלה, שקיימת גם בישראל: אמנם הדת אוסרת על ריבית (נשך), אך מתירה לבנקים לגבות ריבית. בישראל הפתרון הוא הלכתי – החוק חל רק על אנשים ולא על גופים, באיראן הפתרון סמנטי פשוט: הריבית של הבנקים מכונה "רווח בנקאי". בתחום הכלכלי-פוליטי – ממשלת איראן מחזיקה בכלל "עניי עירך אחרונים" וכך, בשעה שפליטי רעידת האדמה בצפון המדינה ישבו באוהלים בשלג שישה חודשים אחרי שאיבדו את בתיהם, העבירה הממשלה סיוע כספי נכבד למדינות אחרות, בנות ברית פוליטיות.

בד בבד עם הקדמה הטכנולוגית, החברה האיראנית עדיין דבקה באמונות טפלות רבות שמקורן באיראן הטרומ אסלאמית: שימוש נרחב בקטורת לטיהור, בצמח האספנד (שנקרא על שם האלה "דבקות קדושה", המזוהה עם היסוד המקודש אדמה ועם פרייון) ובקמעות הגנה, ובמיוחד – ניסיונות לניבוי העתיד. סבו של מוסטפא עושה "אסתח'ארה" – הוא פותח את הקראן בפסוק אקראי כדי לחזות את העתיד – והוא כמובן צודק. ניסיונות לחיזוי העתיד כוללים גם "פאלי-חאפט" (fāl-e hāfez) – פתיחה אקראית של ספר השירים של חאפט', המשורר הלאומי, כדי לקבל תשובה מוצפנת לשאלה שמעסיקה את השואל. בפארקים ובקרנות הרחוב קבצנים מוכרים קלפי פאלי-חאפט'. בראש השנה יש המאזינים בחשאי – בדרך כלל מאזינות – לשיחות העוברים ושבים, ועל פי השיחה שלהם חוזים מה יתרחש בשנה הקרובה. ניתן להביע משאלה עם ריסיס שנשרו, וגם אם מצליחים לתפוס "סבא" של סביון שעף באוויר ולנשוף בו.

חלק מהפרדוקסים המתוארים כאן, ופרדוקסים אחרים, מתוארים בשיר "אהבת המהירות" של להקת הרוק האיראנית הגולה "קיוסק". למעשה, לפעמים יש גם יתרונות בפרדוקסים של המסורת מול הקדמה. כך למשל פיצה קורמה סבזי, שהיא מאכל מערבי מודרני ביסודו אך עם תוספת שהיא סמל המטבח הפרסי המסורתי, הפכה לשילוב שזכה בתחרויות קולינריה בינלאומיות.

הפרדוקס בין המסורת לקדמה מתבטא בעלילה, בין היתר, ביחסים בין שני המינים ובכל הנוגע למעמד האישה. מצד אחד, מעמד האישה באיראן טוב בהרבה ממעמדן של אחיותיה בארצות האסלאם האחרות. למשל, אם אישה נוהגת ללא כיסוי ראש הולם, מורידים את רכבה מהכביש ומציגים עליו שלט: "רכב זה הורד מהכביש בשל חוסר צניעותה של הנהגת". אי אפשר לומר דבר כזה על ערב הסעודית.

נשים איראניות ממלאות תפקידים בכירים בממשל ובתנועות ההתנגדות לו, באקדמיה, שם יש יותר סטודנטיות מאשר סטודנטים, בתעשייה, בכלכלה, בספורט ואפילו בביטחון. רובנו מכירים את התמונות הויראליות של הרעולות החמושות שעושות סנפלינג, המכונות בלשון הצעירים – "פאטי קומנדו": פאטי, קיצור של פאטמה, הוא שם גנרי למוסלמית אדוקה. אמו של פתאח הייתה "פאטי קומנדו" לפני שהלכה לסייע בחזית. היום לוחמות משמשות בעיקר במקומות שבהם צריך להפעיל כוח נגד נשים, כמו פיזור הפגנות ומשמרות צניעות.

מילת נשים אסורה באיראן על פי חוקי המדינה והשיעה, והמעטים שעוברים על החוק הזה הם בני המיעוט הערבי בדרום המדינה ובמזרחה. אנסים באיראן מוצאים להורג (השוו לאיחוד האמירויות, שם אישה שנאנסה נידונה למאסר בעוון קיום יחסי מין מחוץ לנישואין). בניגוד לנוהג הרווח במערב, אין מצפים מאישה איראנית, גם לפני מאה שנים ויותר, לשנות את שם משפחתה עם נישואיה: שם אשתו של עלי ח'אמנאה'א' הוא מנצורה ח'ג'סתה באקר-זאדה, לגב' אחמדי-נז'אד קוראים בעצם אעט'ם אלסאדאת פראחי, וחסן רוחאני נשוי לצאחבה ערבי. נישואי קטינות אמנם אינם אסורים על פי חוק, אך אינם מקובלים כלל. בכפרים במחוזות המערביים של המדינה אפשר למצוא זוגות של נערה בת שש עשרה וגבר בן שבעים (אין זה מפתיע שבמחוזות אלה שיעור התאבדויות בקרב נערות הוא הגבוה במדינה), אבל ככלל גיל הנישואין הממוצע עלה מאוד בשנים האחרונות, והוא עומד על עשרים וחמש ויותר. בערים הגדולות אפילו שלושים ומעלה. זוגות נשואים אינם ממהרים להביא ילדים לעולם, ובקרב השכבה המשכילה מקובל להביא ילד אחד בלבד, בגלל יוקר המחיה.

עם זאת, נשים עדיין לא יכולות להיבחר לנשיאות. אישה יכולה להציג את מועמדותה, אבל אף אחת לא תעבור את הסינון הראשוני של מועצת שומרי החוקה. אישה אינה יכולה, כמובן, להיות המנהיג העליון, מהסיבה הפשוטה שאישה אינה יכולה להיות איתאללה, או בעלת כל דרגה דתית שהיא חוץ מקדושה, וגם זאת – רק אחרי מותה. הקנס על נטילת חיי גבר הוא פי שניים מאשר על נטילת חיי אישה, ועל הריגת גמל – עשירית מהריגת גבר. אם גבר רוצח אישה ומוצא להורג – משפחת הנרצחת צריכה לשלם למשפחתו את ההפרש בין שווי בין חיי אישה לשווי חיי גבר (משפחתו של אנס שמוצא להורג אינה מקבלת פיצוי כי זה פשע נגד המדינה). אזרחות ותעודת זהות איראנית היא רק לפי האב. כאשר אישה נישאת לתושב חוץ (אפילו הוא מוסלמי) או יולדת מחוץ למסגרת נישואין –

[Comment T1]: המשפט הערוך היה תקוע. לשנות או לוותר עליו לגמרי.

הילד אינו זכאי לאזרחות איראנית. מן הסתם אין מנפיקים לו תעודת זהות, והוא אינו רשום במרשם האוכלוסין. גם לפתאום, בספר זה, לא הייתה תעודת זהות, עד שאמו נישאה ובעלה אימץ אותו כחוק.

בתחילת דרכה ניסתה הרפובליקה האסלאמית להחזיר חוקים אסלאמיים כמו ריבוי נשים וסקילת נאפים ונאפיות. רשמית זהו עדיין החוק, אבל חוקים אחרים מקשים על אכיפתו: למשל, כדי לשאת אישה שנייה יש לקבל את הסכמת האישה הראשונה, והאישה הראשונה מקבלת את הזכות ליזום גירושין, זכות שאין לרוב הנשים. החוק מקשה גם על הוכחת ניאוף: בדיקת אבהות לילדים המשותפים-לכאורה אינה הוכחה לניאוף, וגם לא צילום של הזוג החוטא בשעת מעשה. כדי להוכיח ניאוף ארבעה גברים צריכים לתפוס את הזוג בשעת מעשה, להביא אותם בפני שופט כפותים כפי שנתפסו, כדי שיבדוק אם הם "מחוברים", ולתת עדות זהה לחלוטין בחקירה מפורטת. מקרים כמו הסרט המפורסם על סוראיה M בולטים כי הם יוצאי דופן.

במהלך העלילה, וגם בחיים האמיתיים, חוזרים חוזר והדגש שבחירת החתן היא בידי הכלה. ובכן, אם שהרזאד רוצה את מוסטפא, מדוע עליו לחטוף אותה? אם מוסטפא אוהב את שהרזאד, למה עליה לשקר לו ולתפור את בתוליה?

ובכן, זה הדבר המפתיע ביותר בעיני מערביים – ואני מודה שגם אני נשארת חסרת מילים כשהבנתי שכל האיראניות המשכילות והעצמאיות (לכאורה) שאני מכירה, חתמו מרצון בעצם נישואיהן על חוזה שמנשל אותן מכל זכויותיהן – תמורת תשלום. אמנם טקס הנישואין באיראן אינו טקס דתי – המדובר בחתימה של בני הזוג מול פקיד רשות רישום האוכלוסין, וזמן מה אחר כך נערכת מסיבה גדולה – אבל האותיות הקטנות של החוזה שעליו חותמים הן החוק האסלאמי הגורס שהאישה היא רכוש של הבעל, והוא קונה אותה במוהר. מכיוון שבאיראן נשים עצמאיות יותר מאשר במדינות האסלאם האחרות, המוהר אינו מועבר לאבי הכלה, אלא זהו סכום כסף שהחתן מבטיח לשלם לכלה עצמה. האישה יכולה לדרוש אותו בכל שלב מרגע חתימת ההסכם ואילך: למשל, כתנאי למעבר למגורים משותפים, במהלך הנישואין, במעמד הגירושין - או אף פעם. יש נשים המוותרות על המוהר שלהן מראש, והחברה – במיוחד נשים אחרות – מתייחסות לכך בביקורתיות: "מה, את נותנת את עצמך בחינם?"

[Comment T2]: ציטוט מדויק מחברה

בספר, הסיבה העיקרית ששהרזאד בכלל מתלבטת בין הגברים ונוטה לגבר שהיא פחות אוהבת, היא סיבה חומרית: פתאום מציע מוהר הרבה יותר גבוה, ובשלב מאוחר יותר של התחרות, גם רכוש. המוהר הוא גם הסיבה שמוסטפא חייב לחטוף את שהרזאד והם צריכים לברוח כדי להתחתן. נראה ששהרזאד באמת אוהבת את מוסטפא, אבל לא מספיק כדי לוותר במוצהר על המוהר הגבוה ועל החיים הנוחים שמציע פתאום. תפירת קרום הבתולים קשורה אף היא למוהר: בתולה מקבלת מוהר יותר גבוה. אם בני הזוג מחליטים להתגרש כשהאישה עדיין בתולה (זה עוד דבר שנוטה להפתיע את המערביים: זוגות רבים עוברים לגור ביחד רק אחרי המסיבה הגדולה, ובפרק הזמן שמהחתימה עד למסיבה עשויים לגלות שאינם מתאימים) – הבעל מחויב לשלם רק מחצית מסכום המוהר שנקבע בהסכם, כי בפעם הבאה כשהאישה תתחתן, היא שוב תקבל מוהר של בתולה. לפי מקורות (גבריים), יש לציין, יש נשים שהפכו את הליך הנישואין-גירושין לעסק רווחי.

בעבר המוהר היה סמלי בלבד, אבל לאחרונה, במיוחד לנוכח המצב הכלכלי הקשה, נשים דורשות – ומקבלות – מוהר שיכול להגיע גם למאות אלפי דולרים, כסף שלרוב אין לגברים. בניגוד לסכום הנקוב בכתובה היהודית שממומש לעתים נדירות ביותר, המוהר באיראן נאכף במלואו, וגברים גרושים רבים מאבדים את כל רכושם. גבר שאינו משלם את המוהר במלואו עלול להישלח לכלא או שמוצא נגדו צו איסור יציאה מהארץ.

בתמורה למוהר האישה משעבדת לגבר את כל זכויותיה: אישה איראנית נזקקת לרשות בעלה כדי לעבוד או לצאת מהמדינה. רק גבר יכול ליזום גירושין. יש סעיפים בחוזה שאפשר לשנות, כמו גובה המוהר או יותר על מוהר, אבל אי אפשר לחוקק את העברת כל זכויות האישה לידי הגבר. כדי להחזיר את הזכויות האלה לעצמה חייבת אישה בייפוי כוח מבעלה בכל הנוגע לקבלת החלטות –

[Comment T3]: אפשר "חרויות" במקום "זכויות", אבל לא "זכויות חרות"

ורוב הנשים אינן מעלות על דעתן אפילו לבקש ייפוי כוח שכזה.

חזרה הנישואין הרשמי כולל סעיפים רבים המאפשרים לאישה לצאת ממסגרת הנישואין מסיבות התלויות בבעל, כמו מצג-שווא. למשל, אם שיקר באשר למצבו הכלכלי והתעסוקתי, אם נעצר, נאסר, השתמש באלכוהול, בסמים, ואפילו עקב מחלה שאינה מאפשרת לו לקיים את חובותיו כבעל שהם בעיקרון כמו ביהדות – שארה, כסותה ועונתה.

בסרט ההדרכה המינית הראשון מסוגו שהפיק משרד התרבות וההדרכה האסלאמית והמיועד, כמובן, לזוגות נשואים בלבד, רואים דוד נחמד שיושב על כורסה ומסביר איך לקיים יחסי מין. בין השאר, הוא מפציר בנשים – אל תפסיקו באמצע מעשה האהבה ותתנו את המשך הפעילות בקניית תכשיט מסוים. משיחותיי עם איראניות נשואות – שוב, משכילות ולכאורה בעלות מנטליות מערבית – עולה שזהו נוהג נפוץ למדי. כלומר, כל מוסד הנישואים הוא מין עסקה. ולכן אין תמה ששהרזאד, בעלילה זו, מעדיפה את פתאח העשיר על פני מוסטפא. אגב, באותו סרט הדרכה רופאת נשים עטויה חג'אב מסבירה שאם אישה אינה מדממת בפעם הראשונה של קיום יחסים, אין זה בהכרח מעיד על כך שמשאו "לא בסדר איתה" (זה נכון גם מבחינה רפואית, למען האמת, אבל בחברה המערבית זה לא משנה).

ניתן לקרוא את "טהראן, רחוב המהפכה" כאלגוריה על סיפור המהפכה האסלאמית ב-1979. דמותה של שהרזאד מסמלת את איראן. היא הדמות היחידה בסיפור שיש לה שם פרסי (ולא ערבי), ומשמעות שמה הוא "בת העיר", "ילידת העיר", או בפרסית קדומה יותר – בת הארץ, ילידת הארץ. זהו גם שמה של אחת הדמויות האיראניות המפורסמות ביותר בספרות הפרסית: מספרת הסיפורים באלף לילה ולילה. גם שהרזאד הנוכחית קצת מספרת סיפורים, בעיקר למוסטפא, אבל גם לעצמה. למשל על ההתאמה כביכול בינה לבין פתאח.

שהרזאד, הנקרעת בין שני גברים – מוסטפא שהיא אוהבת, ופתאח שמושך אותה בכספו ובמעמדו – משולה לאיראן הנקרעת בין מסורת לקדמה, בין הזהות האסלאמית לזהות האיראנית, המזוהה במידה רבה יותר עם המערב.

פתאח מייצג את המערב. הוא אינו טלית שכולה תכלת, יש בינו לבין פתאח פער גילים ופער מעמדות, ובסביבתה הקרובה מעדיפים על פניו את מוסטפא, הדומה לה יותר. אבל להיות בת זוגו של פתאח זה סמל סטטוס. הוא מבטיח עתיד, וכמובן הווה, הרבה יותר נוחים מכפי שמוסטפא יכול להבטיח. שהרזאד מתמסרת לו ומשכנעת את עצמה שזה לא נורא כל כך, אבל לבה אינו אתו. אילו הייתה יודעת מה שהקורא יודע על מעשיו של מוסטפא בזמן העבודה ועל יחסו לזקני המשפחה, אולי הייתה שלמה יותר עם הבחירה בפתאח, אבל היא אינה יודעת כל מה שאנחנו יודעים.

השאה היה קרוב בדעותיו ובאורח חייו למערב. הוא נטה להדגיש את האלמנט ההודו-אירופי בזהות האיראנית, ולכן גם ביקש ב-1935 שבמערב יקראו למדינה "איראן" ולא "פרס" (האיראנים תמיד קראו למולדתם איראן. "פארס" הוא שמו של מחוז בדרום מערב המדינה שבו היה מרכז השלטון בעת העתיקה). התושבים נהנו בזמנו של השאה מנגישות גבוהה יחסית למדינות אירופה וארה"ב, ומרמת חיים ואורח חיים מערביים. אבל לא כולם נהנו מאורח החיים המערבי: הייתה גם כפייה חילונית. בתקופה שבה נאסר על נשים לעטות רעלה ברחוב – דבר המזכיר את החוקים האנטי-אסלאמיים באירופה של ימינו – נשים מסורתיות פשוט לא יצאו מהבית. ההתנגשות בין מסורת לקדמה, או בין אסלאם למערב, הייתה קיימת אם כן הרבה לפני כינונה של הרפובליקה האסלאמית, שאינה אלא שלב היסטורי אחד במערכה, שלב שבו ידו של האסלאם על העליונה. הפילוסוף הלאומני אחמד פֶּרְוִי, שנרצח בידי קיצונים אסלאמיים ב-1946 – שלושים ושלוש שנים לפני המהפכה האסלאמית – אמר שאיראן חייבת לתת לאנשי הדת את הממשלה. הוא התכוון לכך שרק כאשר איראן תיתן את מוסרות השלטון בידי אנשי הדת – רק אז יבינו האזרחים כמה רע האסלאם, ורק אז, כשיבינו, יוכלו להשתחרר מעולו של האסלאם.

מוסטפא מייצג את האסלאם, ומעשיו – את המהפכה האסלאמית. לגבר הזה, שלכאורה נראה מתאים יותר לשהרזאד, אין שום דבר בעולם, אבל הוא מבטיח לה גן עדן. היא מביעה הסכמה שבשתיקה לתוכניות שלו, למרות שאינן שגרתיות בלשון המעטה, כי קשה לה לקבל החלטה. מצד אחד קשה לה לוותר על כספו של פתאח, ומצד שני קשה לה לוותר על אהבתו של מוסטפא. היא צריכה משהו שיאלץ אותה להחליט, מישהו אחר שיחליט בשבילה. למוסטפא יש כוונות טובות, לפחות לגבי שהרזאד, והוא מתכוון לכל מה שהוא מבטיח לה – אבל הדברים משתבשים.

העם האיראני תמך בח'מיני ובמהפכה האסלאמית לא מפני שהבטיחו להם שכל הנשים יאולצו לעטות חג'אב ושמי שמביע דעה שונה מהדעה השולטת יושלך לכלא ויעבור עינויים אכזריים. האיראנים לא הפילו את השאה כדי שכספי אוצרות הטבע והמסים ילכו לחשבונות בנק של ראשי המדינה בחו"ל ולמימון מלחמות לא-להם, בעוד הם-עצמם רעבים ללחם. האיראנים בחרו בח'מיני כי הוא הבטיח לבער את השחיתות, כי הוא הבטיח חשמל חינם, מים חינם, גז חינם, חינוך חינם, חופש דת למאמינים. נכון שבדרך יש מהפכה, שיש לה מחיר. הוא לא צפה את התקיפה העראקית שתהפוך את שמונה השנים הראשונות בחיי המדינה המהפכנית (הרפובליקה האסלאמית הוכרזה רק כעבור כשנתיים) לגיהנום, תגבה את חייהם של מיליון בני אדם ותשאיר עוד מיליונים נכים. והעם, שהסכים למהפכה, הסכים גם להגנה המקודשת (כך קראו למלחמת איראן-עראק), אבל לא צפה שהמהפכה תהפוך אותו לשבוי בדיקטטורה גרועה עשרות מונים מקודמתה.

בימינו החריף מאוד המאבק על זהות העם האיראני. השלטונות מדגישים את האלמנט האסלאמי, והעם – או לפחות המשכילים והעירוניים – מדגישים את הזהות האיראנית ושואפים לקיים אורח חיים מערבי ככל האפשר. לפני הבחירות האחרונות (2013), התראינו מספר אנשי דת בכירים ואמרו שהנשיא הבא צריך להיות מישהו שמבין שאנחנו קודם כול מוסלמים ורק אחר כך איראנים. אם לשפוט על פי החגיגות הספונטניות בקבר כורש בראש השנה הפרסי, דעתו של העם היא כנראה הפוכה.

אם נמשיך עם הקו הזה של הסיפור, המהפכה האסלאמית בעצם הרגה את איראן. או במילים המחודשות שהלאומנים נתנו לשירו של המשורר הלאומי חאפט': "האם אנחנו עשינו מהפכה, או שהמהפכה "עשתה" אותנו?" (לפועל - "לעשות מישהו" בפרסית יש בדיוק אותה משמעות שיש לו בעברית).

אם נבחנו את שמותיהם של שני הגברים היריבים, נגלה שמשמעות השם "פתאח" בערבית היא "המנצח", ובפרסית "השולט", "השופט" או "הפותר". "פתאח" הוא אחד משמותיו של אללה, ואילו משמעות השם "מוסטפא" (מצטפא) הוא "הנבחר", וגם אחד משמותיו של הנביא מחמד. על כך שפתאח הוא הפותר (וגם הסוגר לעת מצוא) ומצטפא הוא בסופו של דבר הנבחר, אין צורך להרחיב. אבל מדובר כאן גם על נצחון האסלאם על האלוהים.

כפי שצינו מוקדם יותר, הרפובליקה האסלאמית הכפיפה את האסלאם למטרות השלטון. כמה מהאסירים הפוליטיים הם אנשי דת בכירים, כולל איאתאללות, למשל איאתאללה כאט'מיני ברוג'רדי שנאסר משום שהוא תומך בהפרדת הדת מהמדינה. אחת הביקורות הקשות כלפי האסלאם באיראן של היום היא שהוא סוטה מהאסלאם המקורי. באבכ איראן באן ניסח את זה כך: "אני תוהה, אילו היה אמאם חסין יודע ש-1400 שנה לאחר מכן (=לאחר מותו מות קדושים) יבוא עם שישתמש בשמו כדי לאנוס ולשדוד ולהכניע אומה, וישתמש בסיפור חיוו כדי לדכא אומה ולהתאכזר אליה – האם היה נלחם ביזיד באותה מידה של גבורה שמתארים כפי שמתארים?". המשורר מצטפא באד כובהא'י, פרופסור לספרות המתמחה בפירוש המשורר הלאומי חאפט' על פי הקוראן, כותב:

ביום שבו הפך ליל הגורל לערב הבורות
הקראן מתעב את תחילת הרמצ'אן.
החסיד, שזרועותיו מלאות בדמנו

תפילת "אללה אכבר" שלו מביישת את קריאת המואזין

...

אנו רואים שבעקבות גחמות השיח' (= איש דת),
בכל רגע משתנות מצוות האל."

ליל הגורל הוא הלילה המכונן של האסלאם, הלילה שבו החל הקראן לרדת אל מחמד. הוא חל בחודש רמז'אן, שהוא החודש הקדוש ביותר בשנה. שש השורות האלה, מתוך שיר מחאה שזיכה את באדכובהא' בכמה חודשים בכלא אוין, מתמצות את ההרגשה גם של אנשים דתיים כלפי הרפובליקה האסלאמית. האסלאם שלה הוא כבר לא מצוות האל.

הדבר מעניין במיוחד על רקע מספר פסוקים בקראן עצמו (בסורות שונות), שלפיהן אללה נתן תחילה את תורתו הקדושה והאמיתית למשה, אבל אחרי כמה דורות עיוותו אותה לטובת אינטרסים של בעלי הכוח, ואז הוא נתן אותה לישוע – שוב את התורה המקורית – ושוב היא השתנתה בגלל בעלי אינטרסים למיניהם, ואז נתן אותה שוב למחמד.

האסלאם של היום, על פי אותה הביקורת, שוב מעוות את התורה שניתנה למחמד.

האם סיפור כמתואר בספר "טהראן, רחוב המהפכה" עשוי להתרחש גם במציאות היום?

ייתכן, אך בשינויים קלים: נערה טהראנית בת שמונה עשרה היום עדיין אינה חושבת על חתונה. גיל הנישואין עלה מאוד בשנים האחרונות, ומהווה את אחת הדאגות העיקריות של השלטונות. בת דמותה של שהרזאד במציאות של היום היתה צריכה להיות מבוגרת יותר. יש להניח שכנראה עדיין הייתה דואגת לאחות את בתוליה כדי להגדיל את סכום המוהר, תופעה שפשטה מאוד בשנים האחרונות, יחד עם עליית גיל הנישואין. אך היום התהליך קל יותר, מסוכן פחות, וגם פחות יקר, כי בד בבד עם העלייה בביקוש חלה גם עלייה בהיצע. עדיין לא בטוח שהיה לאמה די כסף לממן את הניתוח, כי המצב הכלכלי הורע עשרות מונים בשנים האחרונות, הן בשל החרם והן בגלל תכנון כלכלי לקוי של הממשלה. אך אולי לה עצמה היה כסף, כי בגיל עשרים וחמש ייתכן שהייתה עובדת (אם כי רוב הצעירים מובטלים). באופן פרדוקסלי, חלק מהבנות היום מממנות את ניתוח איחוי קרום הבתולין בכסף או במתנות שהן מקבלות ממאבהיהן.

בן דמותו של מוסטפא במציאות העכשווית עדיין היה מענה אסירים ועצירים, אם כי לצעיר איראני סיכוי גדול יותר להיות מובטל. שהרזאד המציאותית אולי הייתה יודעת על מעלליו של מוסטפא מפיסבוק. הם היו מבלים שם שעות ארוכות. ייתכן שגם מוסטפא היה יודע על מעלליה של שהרזאד. סביר להניח שהייתה מעלה תמונות סקסיות שלה, ללא חג'אב. לשניהם גם היו טלפונים סלולריים, וכך גם לדמויות האחרות. הרבה מהמתח בסיפור היה מתפוגג כשהודעות היו עוברות בן רגע, בווטסאפ, בסמסים, בטלפון ובהתכתבויות פייסבוק.

בן דמותו של פתאח, כדי שתהיה לו אותה היסטוריה, היה צריך להיות כבן ששים, אבל כסף עדיין מושך נשים – אפילו יותר מאשר בעבר – ויש להניח ששהרזאד הייתה עדיין נוטה לטובתו. המוהר שלה היה גבוה הרבה יותר. המוהר היום ככלל גבוה בהרבה מהמוהר שהיה מקובל בשנות התשעים, והתחרות ועושרו של האישי והפרש הגילים מגדילים אף הם את הסכום.

מוסטפא, יש להניח, לא היה נלחץ מהעניין. אמנם לגבר האיראני הממוצע עדיין חשוב שאשתו תהיה בתולה (ולכן אין זה נדיר שרווק איראני יקיים יחסי מין עם כל מי שמזדמנת, לבד מארוסתו), אבל כסף חשוב יותר, ושהרזאד יכולה לממש את המוהר, להתגרש מפתאח ולחיות בעושר עם מוסטפא. סיפורים כאלה רווחים מאוד היום – נישואין עם מוהר גבוה, וגירושין מהירים. במצב הכלכלי היום, זוהי הדרך הקלה ביותר להתעשר, וכמו בכל העולם – בניגוד לעבר, זה אינו מותיר כתם. העלייה החדה בשיעור הגירושין באיראן הוא עוד אחת מהתופעות המדאיגות את השלטון. בשנת 1391

האיראנית (2012-13), למשל, אחוז הגירושים בטהראן – כלומר, רישום גירושין לעומת רישום נישואין – עמד על 35%. שיעור הגירושין הארצי היה כ-18%.

באשר להתנהלות בבתי הכלא – מצד אחד - אין היום הוצאות להורג ללא משפט, מצד שני - עצירים מתים בתאונות עינויים בלתי מוסברות, כמו הבלוגר סֶתָאֵר בֶּהֶשְׁתִּי, שמשפחתו קיבלה את גופתו ללא כל הסבר מספר ימים לאחר מעצרו.

מה שלא נאמר בסיפור – דבר הברור מאליו לכל קורא איראני – הוא שמכיוון ששהרזאד רווקה, מניחים שהיא בתולה. מאחר שהאסלאם אינו מתיר להוציא בתולה להורג, לפני הוצאתה להורג מחתנים אותה בכפייה עם איש מסגל הכלא, שאונס אותה, וכך יתאפשר להוציא אותה להורג (את האנס הזה, כמובן, לא מוציאים להורג). כך שבסופו של דבר, "המנצח" בתחרות בין מוסטפא ופתאח הוא כראמת.

האם היה יכול להיות לסיפור סוף טוב יותר? למרבה הצער, סיפור איראני חייב להסתיים באופן טרגי או לפחות במפח נפש, אחרת אינו מעניין ובוודאי אינו אמין.